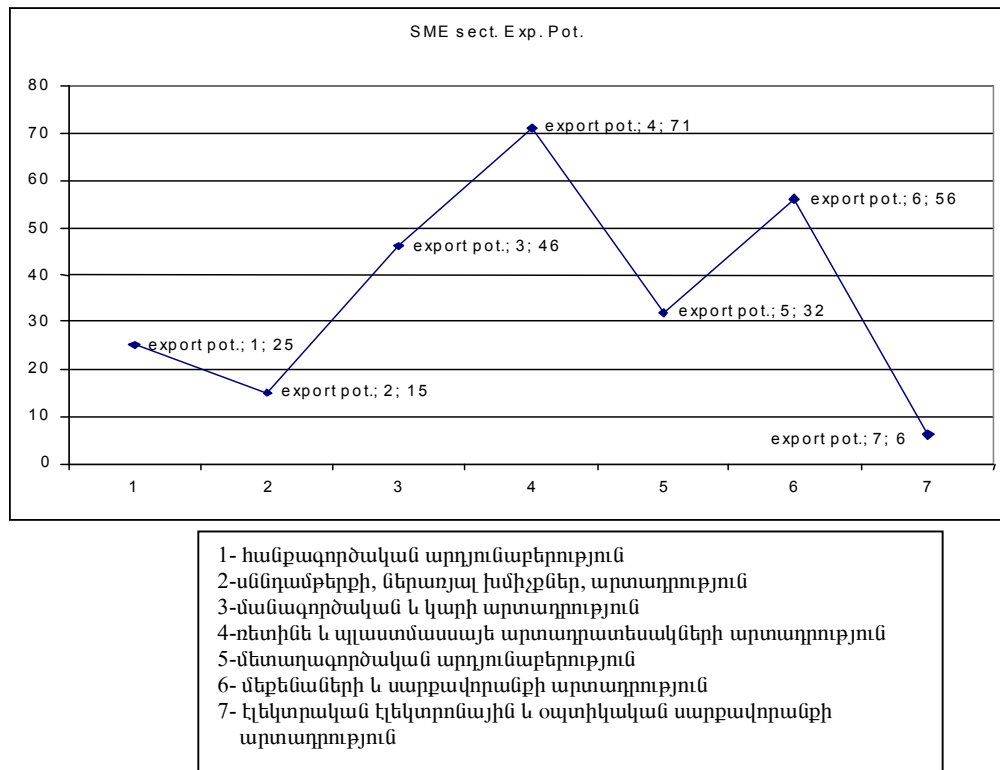

ՀԱՅԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
 տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ

ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Յուրաքանչյուր երկրում ձեռնարկատիրությունը հանդիսանում է ժամանակակից տնտեսության զարգացման անբաժանելի բաղադրիչ: Եվ պատահական չէ, որ ներկայումս այն հողի, կապիտալի և աշխատանքի հետ միասին համարվում է արտադրության և ծառայությունների զարգացման կարևոր (չորրորդ) գործոնը:

Ձեռնարկատիրությունը ոչ միայն պարզապես գործարարության ոլորտի դրսևորում է. այն նաև մտածողության և ապրելակերպի մի յուրահատուկ ձև է, որտեղ շուկայական պայմաններում կենտրոնացած են պետության, հասարակության, սեփականության և սոցիալական շահերը, որոնք իրացվում են կոնկրետ ձեռնարկատիրական ձիրք ունեցող և արտադրության մյուս բաղադրիչների ներգործության արդյունքում:

Ձեռնարկատիրությունը, մասնավորապես փոքր և միջին ձեռնարկատիրությունը (այսուհետև՝ ՓՄՁ) հանդիսանում է յուրաքանչյուր երկրի տնտեսության հիմնաքարերից մեկը, որի վրա կարելի է կառուցել կայուն տնտեսական աճ և սոցիալական բարձր կենսամակարդակ:

ՀՀ-ում ՓՄՁ-ների պատմությունն ուղեկցվել է հուշագրավ զարգացումներով, որոնք իրենց ազդեցությունն են թողել տնտեսության գրեթե բոլոր ոլորտների վրա: Այդ համատեքստում, շատ կարևոր փոփոխություններ են տեղի ունեցել, որոնք միտված էին պետական ձեռնարկությունների մասնավորեցմանն ու մասնավոր մեծ հատվածի առաջացմանը, որն իր հերթին կարևոր դեր կատարեց երկրում սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների հաստատման

գործում: Մասնավորեցման գործընթացի արդյունքում առաջացած տնտեսական ազատությունը շատ կարևոր էր թե գործարարի, թե սեփականատիրոջ և թե վերջնական սպառողի համար: Այդ ազատությունն իրականում հանդիսանում է իրավունքի ազատություն՝ յուրաքանչյուրի համար՝ տնօրինելու այս կամ այն գործը սկսելու կամ դադարեցնելու իր սեփական ցանկությունը, կազմակերպելու ռեսուրսների ձեռքբերումը և բաշխումը, նոր տեխնոլոգիաների ներդրումը, ցանկացած ապրանքի արտադրումը կամ ծառայության մատուցումը և գնային քաղաքականության մշակումը՝ սեփական հայեցողությամբ: Հանդիսանալով սոցիալ-տնտեսական գործընթաց՝ մասնավորեցումը նաև հանդիսանում է տնտեսության ռացիոնալ կառավարման, արտադրական արդյունավետության բարձրացման, նյութական և ֆինանսական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման միջոց, որն ըստ էության, առաջ է բերում մրցակցություն և սահմանափակում է պետական վարչակազմի ազդեցությունը ձեռնարկատիրության ոլորտի տարրերի վրա:

1991թ. մարտին ընդունված առևտրի, հանրային սննդի, վճարովի ծառայությունների և անավարտ շինարարության փոքր օբյեկտի սեփականաշնորհման մասին ՀՀ կառավարության ընդունած որոշումով սկիզբ դրվեց սեփականաշնորհման գործընթացին ՀՀ-ում, որը շարունակվում է մինչ օրս: Բացի այդ, ՓՄՁ ոլորտում զբաղված է աշխարհի բնակչության 50%-ից ավելին, և հենց նրանք են ապահովում համախառն ներքին արդյունքի 60-70%-ը¹:

Այսպես օրինակ, ճապոնիայում և մի շարք արևմտյան երկրներում, այդ թվում ԱՄՆ-ում և Գերմանիայում, առավել բարձր է գնահատվում ՓՄՁ-ների դերը տնտեսության ոլորտում, քանի որ հենց վերջիններս են ապահովում խոշոր ձեռնարկությունների բնականոն աշխատանքը, տրամադրելով անհրաժեշտ ապրանքներ և ծառայություններ: Խոշորագույն ճապոնական ձեռնարկությունները շատ հաճախ գտնում են նմանատիպ փոքր կազմակերպությունների հետ համագործակելն ավելի շահավետ, քանի որ վերջիններս, գործելով խիստ մրցակցության միջավայրում, առաջարկում են խոշոր կազմակերպություններին առավել շահավետ պայմաններ²: Այս և մնացած հանգամանքներից ելնելով, ակնհայտ է, որ ՓՄՁ-ները բավական տարածված են աշխարհում: ՀՀ-ում, սակայն, ՓՄՁ-ները այդքան էլ չեն կատարում իրենց առաքելությունը՝ գործազրկության մակարդակի կրճատման, տնտեսական աճի և կենսամակարդակի բարձրացման առումով: Պատճառը թերևս պետք է փնտրել մի շարք գործոնների մեջ:

Նախ և առաջ, ՀՀ-ում ՓՄՁ-ներին առնչվող օրենքներում չափորոշիչների սահմանումը ոչ լիարժեք է: Եթե Եվրամիության երկրներում գոյություն ունեն քանակական և որակական չափանիշներ ՓՄՁ-ների դասակարգման համար, ապա ՀՀ-ում ուղղորդվում են միայն քանակական չափորոշիչներով: Ըստ այդմ, Եվրամիության երկրներում գերփոքր է համարվում այն ձեռնարկությունը, որն ունի աշխատողների միջին տարեկան թվաքանակ 0-ից 9 և տարեկան շրջանառության մինչև 2 միլիոն եվրո, փոքր՝ 10-14 աշխատողների թվաքանակով և մինչև 10 միլիոն եվրո շրջանառությամբ և միջին՝ 50-250 աշխատողների թվաքանակով և մինչև 50 միլիոն եվրո շրջանառությամբ³:

ՀՀ-ում, ի տարբերություն Եվրամիության, ձեռնարկությունները դասակարգվում են միայն աշխատողների տարեկան միջին թվաքանակով, որոնք սահմանված են 2000թ. դեկտեմբերի 5-ին ընդունված «Փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով: Այսպես, ՀՀ-ում գործունեություն ծավալող գերփոքր ձեռնարկություն են համարվում տարեկան միջին 5 աշխատող ունեցող, փոքր՝ 15-50 աշխատող և միջին՝ 30-100 աշխատող (կախված նրանից, թե տնտեսության որ ճյուղում է գործունեություն ծավալում ընկերությունը) ունեցող ձեռնարկությունները⁴: Հարկ է նշել, որ սույն օրենքը չի տարածվում վարկային, ապահովագրական և ներդրումային կազմակերպությունների, գրավատների, արժեթղթերի շուկայի մասնագիտացած մասնակիցների, խաղատների և այլն վրա:

¹ Հարությունյան Դ., «Գործարարության ծավալման տնտեսական խթանները Հայաստանի Հանրապետությունում», 2007, էջ 64:

² Small business in Japan “White paper on small and medium enterprises in Japan”, MTI, 2002, p. 109,219:

³ Փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության ոլորտը Հայաստանում 2004-2005, տեղեկագիր, Երևան 2006, էջ. 6:

⁴ «Փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքը, հոդված 1:

Հայաստանում յուրաքանչյուր տարի ավելանում է ՓՄՁ-ների թիվը, որն ինքնին դրական երևույթ է, հաշվի առնելով վերջիններիս դերը տնտեսության զարգացման գործում: Այսպես, ՓՄՁ-ների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ի մեջ ընթացիկ գներով 2006թ.-ի դրությամբ կազմել է 40,3%, 2003թ. 36,5%-ի, 2004թ.-ի 38,6%-ի և 2005թ.-ի 39,8%-ի դիմաց¹: Սակայն վերոհիշյալ ցուցանիշները չեն բավարարում Հայաստանում ՓՄՁ-ների զարգացվածությունը դրական գնահատելու համար, քանի որ ՀՀ ՓՄՁ ոլորտի զարգացմանը խոչընդոտում են բազմաթիվ գործոններ: Դրանցից են՝

1. ՓՄՁ-ների զարգացման խոչընդոտներից մեկը հանդիսանում է տարածաշրջանային անհավասար բաշխվածությունը: 2005թ.-ին ՓՄՁ-ների 48.5% կամ 45529 տնտեսվարող սուբյեկտ կենտրոնացված էր Երևանում, իսկ մնացած 51.5% կամ 48345 սուբյեկտ՝ հանրապետության մնացած մարզերում²: Այսպիսով՝ ակնհայտ է դառնում, որ գործարար ակտիվության տեսանկյունից Երևանի և մարզերի միջև առկա է անհավասարաչափ տեղաբաշխում, և հետևաբար մաս՝ զարգացում: Դա, բնականաբար, բացասականորեն է անդրադառնում Երևանի և մարզերի հավասարաչափ զարգացման վրա:
2. Մարզերում գործունեություն ծավալող տնտեսավարող սուբյեկտները մուտք չունեն այն-պիսի ծառայությունների, ինչպիսիք են, օրինակ, իրավաբանական, հարկային և հաշվապահական խորհրդատվությունը, և այլն: Ուստի, վերոհիշյալ խնդիրների, ինչպես մասնավորապես տրանսպորտային ենթակառուցվածքների և տրանսպորտային միջոցների թերզարգացվածության պատճառով, մարզերում ՓՄՁ-ների զարգացումը դեռ մնում է անբավարար: Հետևաբար անհրաժեշտ է ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ, ձևավորել համապատասխան տնտեսական և սոցիալական միջավայր՝ մարզերում ձեռնարկատիրության զարգացմանը նպաստելու համար:

Մեր կողմից ներկայացված գործոնները բացասաբար են ազդում մասնավորապես գրադվածության վրա: Չնայած կառավարության կողմից հրապարակված տվյալներին՝ մարզերում գործազրկությունը այնուամենայնիվ մնում է կարևոր հիմնախնդիր, ոչ պաշտոնական տվյալներով կազմելով 30-40%³:

Բացի այդ, ցածր է մասնավոր ՓՄՁ-ների տեսակարար կշիռը արտաքին առևտրի ցուցանիշներում: Օրինակ, 2004թ.-ին այն կազմել է 15.7%, իսկ ներմուծման մեջ՝ 34.8%⁴: Դա բացատրվում է նրանով, որ ՀՀ-ում ՓՄՁ-ները ունեն կողմնորոշում մեծապես դեպի ներքին շուկան, քանի որ շատ կազմակերպությունների արտադրանքը չի բավարարում արտաքին շուկաների պահանջարկի որակի չափանիշերին, իսկ այն կազմակերպությունների համար, որի արտադրանքը բավարարում է, կան ֆինանսական և արտաքին տնտեսական կապերի բացակայության խնդիրներ:

ՀՀ-ում բավական ցածր է ՓՄՁ-ների մասնաբաժինը բյուջեի եկամուտների ձևավորման գործում: ՀՀ պետ.բյուջեի եկամուտների «առյուծի բաժինը» ապահովել են խոշոր ձեռնարկությունները՝ միջինում տարեկան 72%-28% համամասնությամբ⁵:

Այս ամենից պետք է հետևություն անել, որ Հայաստանում ՓՄՁ-ների զարգացվածությունը գտնվում է ցածր մակարդակի վրա, և իրավիճակը փոխելու համար անհրաժեշտ են լուրջ փոփոխություններ պետական կառավարման որոշ ոլորտներում: Ուստի տվյալ հիմնախնդիրների համատեքստում կարևորվում է ՓՄՁ-ների զարգացման գործում պետության դերը: Կառավարման մեխանիզմը հանդիսանում է այն կարևոր գործիքը, որը կարգավորում է տնտեսության այդ ոլորտը, մասնավորապես՝ պետության դերը կարևորվում է իր վարած հարկային քաղաքականությամբ: Օրինակ՝ Ֆրանսիայում ստեղծված փոքր կազմակերպությունները 3 տարի ազատվում են շահութահարկի վճարումից, իսկ հաջորդ 2 տարիների վճարում հարկերի ընդամենը 50%⁶:

¹ Հարությունյան Դ., «Գործարարության ծավալման տնտեսական խթանները Հայաստանի Հանրապետությունում», 2007, էջ 70:

² Տեղեկատու, «Փոքր ու միջին ձեռնարկատիրությունների գործունեությունների բնագավառը Հայաստանում», Երևան 2005, էջ.37:

³ ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն, <http://armstat.am/en/?module=publications&mid=6&id=109>:

⁴ Նույն աղբյուր:

⁵ Նույն աղբյուր:

⁶ <http://www.frenchentree.com/france-employment-work-jobs/DisplayArticle.asp?ID=37356>

Ժամանակակից շուկայական տնտեսության պայմաններում, հատկապես տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում, ՀՀ-ում պետության աջակցությունը փոքր և միջին ձեռնարկություններին առավել անհրաժեշտ է: Չնայած պետության կողմից իրականացված ծրագրերին և ընդունված օրենքներին, իրավիճակը ոլորտում դեռ մնում է անբավարար: Պետության կողմից՝ մենաշնորհների դեմ պայքարին ծառայող բարեփոխումները և դրանով տնտեսության արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված քայլերը պետք է հանդիսանան ՓՄՁ-ի զարգացման հիմնական ուղղություններից մեկը, քանի որ տնտեսության այս հատվածը անհրաժեշտ միջավայր է ձևավորում մրցակցության համար, որը պատրաստ է արագ արձագանքել շուկայում իրականացվող ցանկացած փոփոխության: Իրականում, սակայն, հստակ կարգավորման համակարգի բացակայությունը ՓՄՁ-ների համար, որը դրսևորվում է վարկերի ներգրավման, նյութական ռեսուրսների աջակցության բնագավառում, այս ձեռնարկություններին դրել է ծանր վիճակում՝ վերջիններիս անհավասար մրցակցության մեջ դնելով խոշոր կազմակերպությունների հետ: Բանն նրանում է, որ ՀՀ-ում փոքր գործավարությունը դեռ չի հասել բավարար մակարդակի, որպեսզի կարողանա ինքնակարգավորվել, հարմարվել առկա շուկայական տնտեսության պայմաններին: Ավելին, որոշ փորձագետների կարծիքով, Հայաստանում կան բազմաթիվ պատմեշներ, որոնք խոչընդոտում են ՓՄՁ-ների կայուն զարգացմանը:

Այդ խոչընդոտների շարքում դասվում են օրինական դաշտում ոչ կատարյալ օրենքների առկայությունը, որոնցում անհրաժեշտ են փոփոխություններ՝ դաշտը բարելավելու նպատակով: Բարձր հարկերը, վարչարարական խոչընդոտները, անհավասար մրցակցային դաշտը, ոչ բավարար ֆինանսական միջոցները, ենթակառուցվածքների ցածր զարգացվածության մակարդակը, գործարարների մասնագիտական թերի պատրաստվածությունը, մասնագետների պակասը և այլ խոչընդոտները լուրջ պատմեշ կարող են հանդիսանալ երկրում ՓՄՁ-ների զարգացման համար: Որպեսզի ՓՄՁ-ները դառնան իսկապես կենսունակ և ողջ ծավալով օգտագործվեն իրենց մեջ առկա ներուժը, պետությունն էական ջանքեր պետք է գործադրի՝ ոլորտի զարգացմանը նպաստելու համար: Այսօր ՓՄՁ-ներն ավելին, քան երբևէ ունեն պետական աջակցության կարիք, և այդ աջակցությունը պետք է լինի համապարփակ, երկարաժամկետ և ուղղված լինի ոլորտում դրական արդյունքների ստացմանը, որն էլ իր հերթին ապագայում դրական արդյունքներ կստեղծի ամբողջ տնտեսության համար: «ՓՄՁ աջակցության համակարգ»-ը, որոշ մասնագետների գնահատմամբ, ենթադրում է պետական և հասարակական կառույցների կողմից ՓՄՁ-ների կայունացման, մրցունակության բարձրացման և զարգացմանն ուղղված անհրաժեշտ բարենպաստ տնտեսական, իրավական և ենթակառուցվածքային միջավայրի ստեղծումը, ինչպես նաև ֆինանսական, նյութական և մարդկային ռեսուրսների ներդրումը:

Այդ համատեքստում, կարևոր է նաև միջազգային փորձի կիրառումը Հայաստանում ՓՄՁ զարգացմանն ուղղված քաղաքականությունը մշակելիս: Անշուշտ, յուրաքանչյուր մոտեցում պետք է հաշվի առնի տեղական շուկայի առանձնահատկությունները, այն պետք է իր մեջ ներառի քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և այլ ոլորտների համապարփակ վերլուծություն, որը թույլ կտա հնարավորինս ճշգրիտ գնահատական տալ ներկա իրավիճակին և, հետևաբար կառաջարկի ողջամիտ լուծումներ առկա խնդիրների կարգավորման համար: Ինչպես ցույց է տալիս համաշխարհային փորձը, փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության ապագան ՀՀ-ում և նրա ձևավորման հնարավորությունները կապված են փոքր և խոշոր ձեռնարկությունների միջև գործարար կապերի ընդլայնման և զարգացման հետ, ինչպես դա արվում է տնտեսապես զարգացած երկրներում, ինչպիսիք են Ճապոնիան, ԱՄՆ և Եվրամիության երկրները:

Ընդհանուր առմամբ, ՀՀ-ում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության ապագա զարգացման հեռանկարները ուղղակիորեն կապված են պետության աջակցության հետ՝ հարկային բեռի թեթևացման և բարենպաստ իրավական դաշտի ձևավորման համար, առկա ֆինանսավարկային մեխանիզմների կատարելագործման, ինչպես նաև ոլորտում առկա այլ խնդիրներին հայեցակարգային և հիմնավոր լուծումներ տալու համար: